

Early Modern Universities. Networks of Higher Learning, ed. Anja-Silvia Goeing, Glyn Parry, Mordechai Feingold, Leiden 2021, Brill, ss. XVIII–501 (Scientific and Learned Cultures and Their Institutions, t. 31)

W badaniach nad dziejami uniwersytetów można obserwować ostatnio odcho-
dzenie od tradycyjnych kwestionariuszy, obejmujących historię instytucji czy
badania prozopograficzne, na rzecz ujęć mieszczących się na styku historii edu-
kacji, nauki, kultury i komunikacji społecznej¹. W ten nurt wpisuje się prezen-
towana monografia zbiorowa, stanowiąca owoc projektu badawczego finan-
sowanego z grantu British Academy / Leverhulme Small Grant, rozpoczętego
w 2015 r. Redaktorzy postawili sobie za cel poszerzenie definicji nowożytnej
republiki uczonych (*Republic of Letters*)² poprzez uwzględnienie uniwersytetów,
a także zbadanie, w jaki sposób instytucje wyższego nauczania pozwalały na
rozwój różnego rodzaju sieci społecznych.

Tom składa się z 20 studiów przypadku, podzielonych na cztery części.
Pierwsza z nich („The Political Entanglement of Institutions”, rozdziały 1–5)
skupia się na relacjach między instytucjami wyższego nauczania a polityką
i religią. Druga („Locality and Mobility. Institutions, the Migration of Scholars,
and Scholarships”, rozdziały 6–11) porusza zagadnienie mobilności uczonych

---

¹ Por. L. Prüll, *Die Universitätsgeschichte und ihr Verhältnis zur Wissenschaftsgeschichte. Problemstellung und Arbeitsansätze*, w: *Universitätsgeschichte schreiben. Inhalte – Methoden – Fallbeispiele*, red. L. Prüll [i in.], Mainz 2019 (Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz, Neue Folge, t. 14), s. 199–220; S. Paletschek, *Stand und Perspektiven der neueren Universitätsgeschichte*, „Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin” 19, 2011, s. 169–179.

² Autorzy rozumieją termin *Republic of Letters* jako międzynarodową sieć uczonych, filozofów, myślicieli, którzy komunikowali się ze sobą poprzez listy i kontakty osobiste (s. 2).

i studentów. Trzecia dotyczy kwestii komunikacji i współpracy zarówno instytucji, jak i pojedynczych uczonych oraz obiegu wiedzy akademickiej („Communication, Collaboration, and the Circulation of Academic Knowledge”, rozdziały 12–15). Ostatnia część, poświęcona również współpracy łączącej instytucje wyższego nauczania z innymi regionami oraz ze środowiskami pozanaukowymi, omawia kwestie przekazywania przedmiotów i wiadomości, drukarstwa, księgarstwa i kolekcjonowania książek oraz dzieł sztuki, a także podróży badawczych i autopromocji uczonych („Cooperative Interregional Worlds. Production, Markets, Travel and Trade”, rozdziały 16–20). Struktura ta nie jest całkowicie klarowna, zwłaszcza rozróżnienie między trzecią a czwartą częścią. Niejasne wydają się kryteria, na podstawie których przyporządkowano niektóre artykuły do danych części. Znajdujący się w czwartej części artykuł Iolandy Ventury o recepcji korpusu dzieł Pseudo-Mesue pasowałby dobrze do trzeciej części. Nie jest jasne, dlaczego artykuł Yarí Pérez Marín poświęcony obiegowi wiedzy w hiszpańskich koloniach w Ameryce Północnej znalazł się w części drugiej, a nie trzeciej.

Przedstawiona we wstępie (s. 4–5) metodologia badań opiera się na teorii analizy sieciowej z początków ery Internetu. Sieci wyróżniane są zarówno ze względu na charakter węzłów (np. sieci instytucji, wykładowców i studentów czy sieci autorów i dostawców ich materiałów), jak i ze względu na przekazywane informacje. Węzłami w tego rodzaju sieciach są jednostki, które działając w imię własnych interesów występowały jako członkowie korporacji. Metodologia ta w różnym stopniu jest wykorzystywana w poszczególnych artykułach. Autorzy wstępu odwołują się także do konceptu splątania (*entanglement*), zaczerpniętego z fizyki kwantowej, aby badać wpływ religii oraz polityki lokalnej i państwowej na działanie instytucji wyższego nauczania i przedmioty tam nauczane oraz sposób, w jaki uniwersytety, akademie i szkoły wyższe kształtowały tę politykę (s. 5–6). Teoria splątania kwantowego, której jednym z głównych pomysłodawców był Albert Einstein, w dużym uproszczeniu zakłada, że w określonych sytuacjach cząstki kwantowe, które wcześniej ze sobą oddziaływały, po oddzieleniu na dowolnie dużą odległość nadal będą reagować na zmianę stanu swojego partnera (pozostaną splątane)³. Teoria ta zaczęła być wykorzystywana w naukach społecznych i humanistycznych do opisu złożonych i dynamicznych zjawisk oraz stosunków międzyludzkich, dla których klasyczne modele okazywały się niewystarczające⁴. Ten modny ostatnio w naukach humanistycznych termin w omawianej pracy zdaje się służyć tylko jako swoisty ozdobnik, gdyż Autorzy nie definiują go ani nie wskazują, w jaki sposób będą z niego korzystać, czy

³ J. Polkinghorne, *Quantum Theory. A Very Short Introduction*, Oxford 2002, s. 80.

⁴ Alexander Wendt jako jeden z pierwszych zaproponował wykorzystanie teorii kwantowej do badań socjologicznych, wskazując, że ludzie są ze sobą splątani poprzez język czy poprzez zachodzące między nimi procesy, nie mogą być rozpatrywani oddzielnie, ale jako pozostające w stanie splątania części społeczeństwa, idem, *Quantum Mind and Social Science. Unifying Physical and Social Ontology*, Cambridge 2015.

w jakikolwiek sposób jest on pomocny w badaniu instytucji wyższego nauczania w czasach nowożytnych⁵.

Autorami są w większości uznani i doświadczeni badacze związani z zachodnioeuropejskimi uniwersytetami, co przekłada się na geograficzny zakres pracy, w której przedmiotem analizy są głównie instytucje wyższego nauczania w Niderlandach, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, w mniejszym stopniu we Włoszech czy Ameryce Łacińskiej, przy nieobecności Europy Środkowo-Wschodniej. Mimo że tytuł zapowiada pracę poświęconą nowożytnym uniwersytetom, znalazł się w niej zarówno artykuł o uniwersytecie paryskim w średniowieczu, jak i tekst sięgający czasów rewolucji francuskiej. Ujęcie takie domagałoby się odniesienia chociażby do koncepcji długiego trwania⁶. Tymczasem redaktorzy we wstępie zapowiadają, że nie chcą badać instytucji wyższego nauczania i ich sieci kontaktów w dłuższej perspektywie, a dać tylko ramy do późniejszych badań w ujęciach diachronicznych (s. 6).

Otwierający tom artykuł Andreasa Sohna (*Colleges and the University of Paris, Professors and Students, Religion and Politics. Some Remarks on the History of Europe in the Late Middle Ages (Thirteenth to Fifteenth Centuries)*, s. 17–42) to solidny wykład historii uniwersytetu w Paryżu oraz kolegiów dla studentów od XII do XV w. Znaczenie paryskiego studium teologii dla europejskiego życia intelektualnego zilustrowane zostało dość nieoczywistym odwołaniem do fresku z około 1500 r. z kościoła franciszkańskiego w Bolzano, przedstawiającego profesorów i studentów z zakonu franciszkanów, i do podobnych fresków w klasztorze dominikańskim w Treviso. Posłużyły one Autorowi do konkluzji, że elita kościelna i zakonna wywodziła się z systemu wyższej edukacji, a Paryż był wiodącym ośrodkiem studiów teologicznych w średniowieczu.

Artykuł Davida Linesa (*Structures and Networks of Learning in Early Modern Bologna*, s. 43–62) porusza klasyczną już problematykę relacji uniwersytetu w Bolonii z władzami komunalnymi, papieżem oraz innymi instytucjami wyższego nauczania, takimi jak zakonne studia generalne, akademie naukowe czy kolegia dla szlachty. Autor pokazuje, że akademie oraz założony w 1711 r. przez Luigiego Ferdinanda Marsiliego Istituto delle Scienze były komplementarne względem Uniwersytetu Bolońskiego i ocaliły go przed utratą znaczenia.

Relacjom między władzami miejskimi, kościelnymi (tym razem Kościoła reformowanego) a instytucjami wyższego nauczania poświęcony jest artykuł Anji Silvi Goeing (*Church and State. Sixteenth Century Higher Education in Zurich and Its Ties to the City-State Government*, s. 63–82) odwołujący się do bardzo dobrze

---

⁵ Stosowanie koncepcji *entanglement* w naukach humanistycznych może budzić dyskusje i wymaga refleksji, por. N. Thomas, *Entangled Objects. Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific*, Cambridge 1991, s. 3–5; M. Dietler, *Archaeologies of Colonialism. Consumption, Entanglement, and Violence in Ancient Mediterranean France*, Berkeley 2010, s. 53.

⁶ F. Braudel, *Histoire et Sciences sociales. La longue durée*, „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations” 13, 1958, 4, s. 725–753.

rozpoznanego przykładu *Lectorium* w Zurychu. Autorka w oparciu o wydane pisma i korespondencję Heinricha Bullingera oraz Conrada Gessnera, *acta scholastica* (przechowywane w Staatsarchiv des Kantons Zürich), a także literaturę przedmiotu omawia kwestie związane z administrowaniem *Lectorium*, jak również politykę władz miejskich związaną z przyznawaniem stypendiów naukowych dla studentów. Organizację wyższego nauczania w Zurychu zestawia z Genewą, Bernem, Strasburgiem i Wittenbergą. Problematykę tę dobrze uzupełnia umieszczony w drugiej części artykuł Karine Crousaz (*Schemes for Students' Mobility in Protestant Switzerland during the Sixteenth Century*, s. 190–207), pokazujący politykę władz miejskich w kwestii wspierania studiów zagranicznych własnych obywateli w różnych miastach szwajcarskich — Bazylei, Zurychu, Bernie, Lozannie i Genewie w XVI w.

Kolejne dwa artykuły w pierwszej części dotyczą kultury intelektualnej związanej z instytucjami wyższego nauczania. Ian Maclean w swoich rozważaniach nad charakterem niemieckiego życia intelektualnego w XVII w. (*The Beginnings of the German Academia Naturae Curiosorum (1652–1687) and the Character of German Intellectual Life*, s. 83–98) stawia pytanie, na czym polegało innowacyjne myślenie w okresie przedoświeceniowym i czy było zinstytucjonalizowane. Przedmiotem analizy jest założona w 1652 r. *Academia Naturae Curiosorum* (przekształcona potem w Leopoldinę), która miała na celu badania przyrodnicze i publikowanie monografii. Rezygnacja z krytykowania innych członków akademii, wynikająca z irenicznych pobudek jej założycieli, przyczyniła się do kompilatorskiego charakteru jej publikacji. Przykłady trzech niemieckich badaczy: Georga Wolfganga Wedla (1645–1721) — lekarza i botanika, Johanna Daniela Majora (1634–1693) — lekarza, profesora uniwersytetu w Kilonii, twórcy *Museum Cimbricum* oraz Johanna Christopha Sturma (1635–1703) — profesora matematyki i fizyki w Altdorfie, założyciela *Collegium experimentale sive curiosum* posłużyły Autorowi do udowodnienia tezy, że dany uczoney i jego przekonania były o wiele ważniejsze w promowaniu nauki doświadczalnej niż jej otoczenie instytucjonalne.

Glynn Parry (*The Academy, the University and Cultural Warfare The Case of Thomas Digges (1546–1595)*, s. 99–121) omawia religijne i polityczne implikacje sporu między adeptami nauk matematycznych a zwolennikami klasycznego wykształcenia z zakresu retoryki w środowisku Oksfordu i Cambridge w drugiej połowie XVI w. Na przykładzie matematyka Thomasa Diggesa Autor pokazuje, w jaki sposób osobiste rywalizacje wpływały na instytucje wyższego nauczania i na postrzeganie poszczególnych dyscyplin nauki.

Poza tradycyjne pole badawcze prac poświęconych nowożytnym uniwersytetom wychodzi artykuł Jane Stevenson poświęcony wykształceniu kobiet i ich miejscu w sieciach uczonych (*Domestic Academies*, s. 126–144). Autorka nie uwzględnia w nim jednak sytuacji społecznej, politycznej i konfesyjnej, a także stopnia piśmienności w różnych krajach europejskich w różnych epokach i związanych z tym możliwości kształcenia kobiet. Stwierdzenie, że zwyczaj dbania o wykształcenie córek datuje się od pokolenia Erazma z Rotterdamu

(s. 126) nie jest prawdziwe w odniesieniu do Italii. Stevenson nie wspomina o dobrze sobie znanych przykładach kobiet piszących poezje łacińskie we Włoszech w XV w., które najczęściej, jak np. Polissena da Messalto, zostały wykształcone przez ojców⁷. Przedmiotem uwagi są kobiety aktywne w drukarstwie, które stanowiło rodzaj rzemiosła rodzinnego. Szczególnym polem aktywności kobiet była alchemia, ze względu na jej sekretny charakter i konieczność przeprowadzania związanych z nią czynności w domowym zaciszu, a także podobieństwo procedur alchemicznych do czynności kuchennych. Wątpliwości budzą jednak rozważania o uczestnictwie kobiet w sieciach kontaktów uczonych sięgających z Włoch do Europy Północnej w oparciu o traktat alchemiczny *Secreti de la signora Isabella Cortese* (1561). Mimo że Autorka przywołała pracę Meredith Ray poświęconą kobietom praktykującym alchemię, nie odniosła się do postawionej tam hipotezy, że autorem tego traktatu był mężczyzna, kryjący się pod pseudonimem literackim Isabella Cortese⁸. Badacze nie znaleźli zresztą żadnych innych źródeł poświadczających jej istnienie⁹. W kontekście dyskusji na temat miejsca kobiet w sieciach uczonych trafny jest przytoczony przez Autorkę przykład Marii Margarethe Kirch (1670–1720) z Lipska prowadzącej obserwacje i obliczenia astronomiczne u boku swego męża Gottfrieda Kircha, znanego astronoma. W konkluzjach Autorka stwierdziła, że uniwersytety nowożytne były w zasadzie zamknięte dla kobiet, a jako wyjątek wymieniła legendarną Nawojkę, również nie odnosząc się do dyskusji w przywołanym przez siebie artykule na temat historyczności tej postaci¹⁰. Zabrakło za to wzmianki o Elenie Lucrezi Cornaro (1646–1684) — pierwszej kobiecie, która uzyskała doktorat z filozofii w Padwie w 1678 r.¹¹

Poza obszar Europy wychodzi jedynie artykuł Yarí Pérez Marín (*The Circulation of Knowledge in Early Colonial New Spain. A Plural Landscape*, s. 145–162) poświęcony pierwszemu półwieczu nauczania wyższego w Ameryce Łacińskiej na przykładzie miasta Meksyku w XVI w. Autorka bada znaczenie kolegów zakonnych dla elity z ludu Nahua i dla późniejszej elity kreolskiej oraz sposób, w jaki te doświadczenia edukacyjne wpłynęły na powstające uniwersytety na Santo Domingo i w Nowej Hiszpanii. W odróżnieniu od innych badaczy, Autorka rozpatruje organizację nauczania wyższego w Meksyku w kategoriach „laboratorium nowoczesności (*laboratorium of modernity*) a nie jako eksportowanie

⁷ J. Stevenson, *Women Latin Poets. Language, Gender, and Authority, from Antiquity to the Eighteenth Century*, Oxford 2008, s. 156.

⁸ M.K. Ray, *Daughters of Alchemy. Women and Scientific Culture in Early Modern Italy*, Cambridge 2015, s. 56.

⁹ Massimo Rizzardini przedstawił hipotezę, że Cortese stanowiło anagram od *secreti*, idem, *Lo strano caso della Signora Isabella Cortese professoressa di secreti*, „Philosophia”, 2, 2010, 1, s. 84.

¹⁰ M.H. Shank, *A Female University Student in Late Medieval Kraków*, w: *Sisters and Workers in the Middle Ages*, red. J. Bennett [i in.], Chicago 1989, s. 190–97.

¹¹ F.L. Maschietto, *Elena Lucrezia Cornaro Piscopia (1646–1684) prima donna laureata nel mondo*, Padova 1978.

europejskich wzorców instytucji nauczania wyższego¹². Przywołany za literaturą przedmiotu koncept „laboratorium nowoczesności” odnosi się do Ameryki określanej mianem „Nowego Świata” jako miejsca, w którym europejscy przybysze — misjonarze i twórcy systemów edukacyjnych — mogli testować swoje pomysły dotyczące wychowania i kształcenia w sposób, w jaki nie byłoby to możliwe na kontynencie europejskim, gdzie musieliby się liczyć z opinią publiczną i oporem społecznym¹³. Autorka zwraca uwagę na specyfikę Meksyku — początkowy brak silnych struktur kolonialnych — co pozwoliło na eksperymenty edukacyjne.

Przeglądowy i dość tradycyjny metodologicznie artykuł Willema Frijhoffa (*A Multifaceted Educational Landscape. The Dutch and Their Schools in and outside the Dutch Republic*, s. 163–189) rozpatruje uwarunkowania polityczne i konfesyjne, które wpłynęły na rozwój szkolnictwa wyższego na obszarze Zjednoczonych Prowincji.

Thomas O'Connor (*Domestic Grammar Schools and Overseas Colleges in the Formation of Irish Catholic Clergy (1560–1620)*, s. 209–224) omawia sieć domowych szkół gramatyki zakładanych przez katolików irlandzkich, z których rekrutowali się studenci kolegów uniwersyteckich na kontynencie. Ta kontynentalna sieć służyła nie tylko do pozyskiwania księży dla wspólnoty irlandzkiej, ale też jako droga do trwałej migracji. Tematycznie z tekstem tym wiąże się znajdujący się w czwartej części artykuł Liama Chambersa o kolekcji książek kolegium irlandzkiego w Paryżu („*Abroad Colleges, Print Culture, and Book Collections. The Irish Colleges, Paris, 1676–1794*”, s. 392–411), oparty jednak na dość tradycyjnym kwestionariuszu badawczym, zakładającym badania kultury intelektualnej na podstawie samego spisu książek z biblioteki.

Artykuł Laurence’a Brocklissa (*The Importance of Location. The Eighteenth-Century University and the Intellectual Rendez-Vous*, s. 225–240) udowadnia dość oczywistą kwestię, że uniwersytety i ośrodki znajdujące się przy głównych szlakach i w dużych ośrodkach były częściej odwiedzane przez podróżujących uczonych niż te na peryferiach.

Elizabeth Sandis (*Performing Networks and Relationships on Stage at the Early Modern Universities. Theater and Ritual at Oxford, Cambridge, and the Inns of Court*, s. 243–261) wykazuje, że przedstawienia teatralne wystawiane przez studentów Cambridge, Oksfordu i Inns of Courts były ściśle powiązane z rytuałami uniwersyteckimi, służyły demonstrowaniu i cementowaniu aliansów między instytucjami, a także wyrażały instytucjonalne poczucie tożsamości.

Metodologię badań nad recepcją tekstów wykorzystują artykuły Benjamina Wardhaugha (*Defacing Euclid. Reading and Annotating the Elements of Geometry in*

---

¹² Por. J. Roberts, Á.M. Rodríguez Cruz, J. Herbst, *Exporting models*, w: *A History of the University in Europe*, t. 2: *Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*, red. H. de Ridder-Symoens, Cambridge 1996, s. 256–282.

¹³ A.L. Stoler, F. Cooper, *Between Metropole and Colony. Rethinking a Research Agenda*, w: *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*, red. L.A. Stoler, F. Cooper, Berkeley 1997, s. 5.

Early Modern Britain, s. 262–282) i Iolandy Ventury (*Typologies and Pharmaceutical Markets. The Reception of Pseudo-Mesue's Schriftencorpus in Print*, s. 349–370). W pierwszym wypadku analiza komentarzy, paratekstów, diagramów oraz samego formatu i szaty graficznej różnych wydań *Elementów* Euklidesa służy Autorowi do rozważań na temat użytkowania tego dzieła w Wielkiej Brytanii w XV–XVII w. oraz ewolucji nowożytnej kultury matematycznej. Ventura wykorzystuje z kolei wydania pism Pseudo-Mesue od XV do XVII w. do badania zależności między strategiami wydawniczymi a ewolucją kultury medycznej. Autorka zwraca uwagę na ciągłość średniowiecznej i renesansowej recepcji dzieł Pseudo-Mesue, konkludując, że nie sama liczba wydań świadczy o oddziaływaniu danego tekstu i jego innowacyjności, ale ich charakter.

Michael Hunter (*Archibald Pitcairne. Heterodoxy and Its Milieu in Late Seventeenth- and Early Eighteenth-Century Edinburgh*, s. 283–296), odwołując się do Archibalda Pitcairne'a (1652–1713), profesora medycyny w Lejdzie, zafascynowanego ideami Isaaca Newtona, omawia rozwój ekstremalnego racjonalizmu. Pokazuje, że absorpcja radykalnych idei, takich jak w pełni ateistyczny światopogląd, prowadziła do izolacji w środowisku naukowym.

Peter Davidson i Jane Stevenson (*The Collections of the University of Aberdeen, 1495–1807. Centers and Peripheries, Networks and Culture*, s. 297–309) na podstawie analizy kolekcji książek, rękopisów i dzieł sztuki zgromadzonych przez Uniwersytet w Aberdeen od XVI do XVIII w. wyciągają wnioski, że był on silnie powiązany z życiem intelektualnym na kontynencie niż w Anglii.

Martina Hacke (*The Messengers of the Nations of the University of Paris and the Book Trade (Late Fifteenth and Sixteenth Centuries)*, s. 313–335) pokazuje sieci kontaktów stworzone przez księgarzy pełniących funkcję wysłanników nacji Uniwersytetu w Paryżu. Każda nacja zatrudniała wysłanników, którzy przewozili listy, paczki, pieniądze między Paryżem a terytoriami, z których pochodzili członkowie nacji. Ludzie ci swoją misję związaną z dostarczaniem wiadomości między paryskimi studentami a ich korespondentami łączyli często ze sprzedażą książek i katalogów. Wysłannicy tacy jak pracujący dla nacji niemieckiej Johannes Wattenschnee (1485–1524) stanowili łącznik między uniwersytetem a światem druku i handlu książkami.

Artykuł Ursa Leu (*The Cooperation between Professors and Printers in Basel and Zurich during the Early Modern Period*, s. 336–348) omawia relacje profesorów uniwersyteckich z drukarzami w nowożytnej Bazylei i Zurychu w oparciu o ich korespondencję, a także porównuje profile wydawnicze drukarni we wspomnianych dwóch miastach.

Alette Fleischer (*Traveling Salesmen or Scholarly Travelers? Early Modern Botanists on the Move Marketing Their Knowledge of Nature*, s. 371–391) na przykładzie sycylijskiego botanika Paola Boccone (1633–1709) i kupca gdańskiego Jacoba Breyna (1637–1697) opisuje, w jaki sposób badacze amatorzy starali się wejść do świata uczonych, aby publikować i rozpowszechniać swoje książki. Odkrycia dokonywane przez tego rodzaju hobbystów poszerzały wiedzę botaniczną i miały wpływ na instytucje wyższego nauczania.

Podsumowując, wydaje się, że mamy do czynienia ze zbiorem studiów o różnym stopniu szczegółowości i metodologii, ale jako całość bardziej przypominających publikację pokonferencyjną niż monografię. Wyłożone we wstępie koncepcje badawcze i metodologia analizy sieciowej oraz koncepcja splątania (*entanglement*) nie są wykorzystywane w tym samym stopniu we wszystkich artykułach. Nie widać też, na ile metodologia analizy sieciowej sprawdza się w artykułach poświęconych recepcji tekstów. Nie wiadomo, według jakiego klucza zostały dobrane studia przypadku ani na ile są one reprezentatywne. Byłoby pożyteczne, gdyby w tomie znalazło się podsumowanie i wstępne konkluzje wraz z wytyczeniem kierunku badań (we wstępie redaktorzy wspomnieli, że traktują swoją książkę jako ramy badawcze dla dalszych studiów). Przydałoby się może postawienie pytania, czym było nauczanie wyższe (*higher learning*) w czasach nowożytnych. Kwestia ta nie budzi wątpliwości w przypadku instytucji takich jak uniwersytety, akademie, seminaria czy gimnazja akademickie, jednak istotna wydaje się np. w przypadku kobiet asystujących swoim mężom alchemikom — ich praca w swojej istocie to wykonywanie zadań mających charakter naukowy czy badawczy, a nie nauczanie wyższe.

Zaletą książki jest połączenie historii uniwersytetów, *Republic of Letters*, historii bibliotek i druku, stanowiących często odrębne przedmioty badań. Pokazuje ona, że instytucje wyższego nauczania w czasach nowożytnych, nawet jeśli nie odgrywały kluczowej roli w badaniach naukowych (jak w przypadku badaczy amatorów), stanowiły dla nich ważny punkt odniesienia. Publikacja może być przydatna dla badaczy zajmujących się historią nowożytnych uniwersytetów, edukacji, komunikacji społecznej, kontaktów intelektualnych i recepcji kultury.

Anna Horeczy
(Warszawa)